

ONA TILI DARSLARIDA 6-7-SINF O'QUVCHILARINING O'QISH
SAVODXONLIGI(READING) KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING
METODIK ASOSLARI: XALQARO BAHOLASH STANDARTLARI
TALABLARI ASOSIDA

Xolmatjonova Moxinur Sherzodbek qizi

ADPI tadqiqotchisi

dilmurodovamoxinur5@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola 6-7-sinf ona tili darslarida matn bilan ishlash jarayonini xalqaro baholash tizimlari (PISA, CEFR, IELTS) talablari asosida takomillashtirishga bag'ishlangan. Maqolada o'quvchilarning o'qib tushunish (Reading) ko'nikmasini fundamental darajadan tahliliy va baholovchi darajaga ko'tarishga qaratilgan kompleks metodik tizim, uch bosqichli tahlil mexanizmi hamda interfaol texnikalar yoritilgan. Maqolaning asosiy maqsadi – ta'lim samaradorligini oshirish orqali o'quvchilarni milliy va xalqaro baholashlarga tizimli tayyorlash uchun metodik tavsiyalar berishdan iborat.

Kalit so'zlar: *O'qish savodxonligi, Reading, PISA, CEFR, IELTS, filologiya metodikasi, matn bilan ishlash, kommunikativ kompetensiya, 6-7-sinflar, kompleks tahlil, inferensiya, sintaktik butunlik.*

Global ta'lim maydonida o'qish savodxonligi (Reading Literacy) asosiy kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro baholash dasturlari, xususan, PISA (Programme for International Student Assessment) o'qish savodxonligini yoshlarning hayotiy vaziyatlarda matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, baholash va ular haqida mulohaza yuritish qobiliyati sifatida belgilaydi.

Shu nuqtayi nazardan, ona tili darslarining markaziy vazifasi – matn bilan ishlash orqali o‘quvchilarni bu yuqori talablarga tayyorlashdan iboratdir.

6-7-sinf o‘quvchilari yoshidagi davr – murakkab sintaktik tuzilmalarni anglash, abstrakt fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatlarining jadallik bilan rivojlanish bosqichidir. Shunday ekan, bu yoshda matnni o‘qitish metodikasini CEFR (Umumevropa til doirasi) standartlari hamda IELTS testlari talab qiladigan tahliliy ko‘nikmalar darajasiga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola o‘qitish jarayonini mazkur xalqaro standartlarga moslashtirishning metodik asoslarini tahlil qiladi. O‘qish savodxonligi uch asosiy o‘zaro bog‘liq elementga tayanadi: Til bilimini rivojlantirish (Linguistic knowledge), Nutqiy faoliyatni rivojlantirish (Discursive knowledge) va Kommunikativ niyatni anglash (Pragmatic knowledge). Matn bilan ishlash jarayonini ushbu yoshga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etish, o‘quvchilarda nutqning to‘rtta asosiy turini (tinglash, gapirish, o‘qish, yozish) kompleks rivojlantirishni ta’minlaydi.

PISA testlari o‘quvchilardan matn yuzasidan quyidagi uchta asosiy vazifani bajarishni talab qiladi:

1. Axborotni topish va aniqlash (Locate and Retrieve): Matnda aniq ko‘rsatilgan ma’lumotni tez topish (Scanning).
2. Axborotni izohlash va integratsiyalash (Integrate and Interpret): Matnning yashirin ma’nosini anglash, xulosa (Inferensiya) chiqarish.
3. Baholash va Mulohaza yuritish (Evaluate and Reflect): Muallifning niyati, matnning ishonchliligi va uslubini baholash.
4. Ona tili darslarida matn ustida ishlash bu uch vazifani amaliy jihatdan bajarishga qaratilgan metodlarni o‘z ichiga olishi shart.

CEFR B1/B2 darajasi va IELTS kabi imtihonlar o‘quvchilardan matnlarni tushunishda yuqori darajadagi tahlilni talab qiladi. Bunda asosan quyidagilar o‘rganiladi: Asosiy g‘oyani tez ajratish (Skimming), Maxsus ma’lumotni tez topish

(Scanning), Matndagi dalillarni va qarama-qarshi fikrlarni ajratib olish (Argument Mapping) va Matnning umumiy tuzilishini anglash (Cohesion and Coherence). 6-7-sinfda o'rganiladigan sintaksis (qo'shma gaplar, bog'lovchilar) aynan matn ichidagi mantiqiy bog'lanishni (Cohesion) tushunishga xizmat qiladi.

O'qish savodxonligini tizimli rivojlantirish uchun dars jarayonini uch bosqichga ajratish samarali hisoblanadi: idrok etishdan oldingi, idrok etish jarayonidagi va ijodiy tatbiq bosqichlari.

1-bosqichda quyidgi usullardan foydalanish mumkin:

“Aqliy Hujum” (Brainstorming) va “BBBA jadvali”

Matn sarlavhasi yordamida o'quvchilarning oldingi bilimlarini faollashtirish. Bu PISA talab qilganidek, ma'lumotni o'z tajribasi bilan bog'lash (Reflection) qobiliyatini shakllantiradi.

“Kalit so'zlar skaneri”: O'quvchilarga matnni o'qishdan oldin izlanayotgan ma'lumotning kalit so'zlarini berish. Bu skimming va scanning ko'nikmalarini (PISA 1-vazifa) rivojlantirishning dastlabki mashg'ulotidir.

2-bosqich: Idrok Etish Jarayonidagi – CEFR Va IELTS Tahlili

Bu bosqichda matnning g'oyaviy-kompozitsion va leksik-grammatik tahlili chuqurlashadi.

Texnika: “Mantiqan kutilgan natija (Inferensiya)”: Muallif matnni qanday maqsadda yozganini yoki matnning noma'lum joyida qanday ma'no yashiringanini aniqlash. Bu CEFR va IELTSning xulosa chiqarish (Inference) vazifalariga bevosita tayyorlaydi.

Keyingi texnika esa “Argumentlar xaritasi (Argument Mapping)” Muhokama matnlari bilan ishlashda asosiy fikr, uni qo'llab-quvvatlovchi dalillar va qarama-qarshi

fikrlarni ajratib olish. Bu murakkab ilmiy va publitsistik matnlarni tushunish uchun zarur. Bunda sintaktik butunlik tahlili ham muhim. Matndagi bog‘lovchi vositalar (olmoshlar, sinonimik takrorlashlar, bog‘lovchilar) yordamida gaplar orasidagi mantiqiy aloqani topish. Bu Cohesion and Coherence (Matnning bog‘liqligi va yaxlitligi) tushunchasini shakllantiradi.

So‘nggi 3-bosqich : Ijodiy tatbiq – Baholash va mulohaza

Bu bosqichda o‘quvchilar matn yuzasidan o‘zlarining shaxsiy munosabatlarini shakllantiradilar.

Texnika: “Annotatsiya va rezyume yozish”: Matnni qisqartirib, asosiy g‘oyani ixcham shaklda berish. Bu o‘quvchining asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni ajratish qobiliyatini (PISA 2-vazifa) oshiradi.

Texnika: “Tahrirchi kreslosi” : O‘quvchi matndagi faqat grammatik emas, balki uslubiy va mantiqiy xatolarni (masalan, dalilning asosiy fikrga mos kelmasligi) topib, uni to‘g‘rilash. Bu PISA’ning baholash va mulohaza darajasidagi eng yuqori talablaridan biridir.

Interfaol metodlarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishdagi o‘rni . Interfaol usullar 6-7-sinf o‘quvchilarida matn bilan ishlashga bo‘lgan qiziqishni oshirib, passiv bilim olishni faol jarayonga aylantiradi.

- “Puzzle” (Matnni tiklash): Aralashgan xatboshilarni bog‘lovchi vositalar va mantiqiy izchillik yordamida tiklash. Bu matnning sintaktik butunligini amaliy jihatdan o‘zlashtirishga olib keladi.

- “FSMU” texnikasi: Munozara darslarida matnning muammosi yuzasidan fikrni (fikir) sabab (sabab), dalil (misol) va yakun (umumlashtirish) bilan to‘la asoslash. Bu imtihonlarda argumentativ insholar yozishga tayyorlaydi.

• “Klaster” (g‘oyalar turli): Matnning asosiy mavzusi atrofida unga bog‘liq barcha tushunchalarni (belgilar, harakatlar, qahramonlar) yig‘ish. Bu matnning barcha qismlarini yagona tizimda ko‘rishga yordam beradi.

Quyida ushbu metodlarning qanday ishlashini ko‘rib chiqamiz:

“PUZZLE”

Yo‘nalish	Maqsad	Foyda (Reading)
Matn turi	Hikoya, ta'rif yoki publitsistik matn (5-6 ta xatboshi)	Mantiqiy izchillikni va sintaktik butunlikni (Cohesion) mustahkamlash.
Vazifa darajasi	PISA: Integratsiya va izohlash	CEFR: B1-B2 (Matn tuzilishini anglash)

Qo‘llash tartibi:

1. Tayyorgarlik: O‘qituvchi oldindan tanlangan matnni (5-6 xatboshi) alohida-alohida chop etadi. Bir nechta xatboshidan matn bog‘lovchilari (ammo, shuningdek, shunga qaramay, xulosa qilib aytganda) o‘chiriladi va ular alohida ro‘yxatda beriladi.
2. Guruhlarga bo‘lish: O‘quvchilar 4-5 kishilik guruhlariga bo‘linadi. Har bir guruhga aralashtirilgan xatboshilar to‘plami tarqatiladi.
3. Matnni tiklash (1-bosqich): Guruhlar xatboshilarni o‘qib, ularning mantiqiy tartibini aniqlaydi.
 - o *Diqqat markazi*: Matnning boshlanishi, asosi va yakunlovchi xatboshini ajratish.

4. Matnni qayta tiklash (2-bosqich): O‘quvchilar o‘chirilgan bog‘lovchilarni (ro‘yxatdan) mantiqiy va grammatik jihatdan to‘g‘ri joylarga qo‘yishadi.

5. Natijani taqdim etish: Har bir guruh o‘zining tiklangan matnini o‘qiydi. Sinf bilan birgalikda eng mantiqiy va uslubiy jihatdan to‘g‘ri variant tanlanadi.

Metodik natija: Bu metodika o‘quvchilarda gaplararo bog‘lanish usullarini amaliy tahlil qilish, ayniqsa olmoshlar yoki sinonimlar orqali bog‘lanish (leksik bog‘lanish) rolini tushunish ko‘nikmasini keskin oshiradi.

“FSMU”

Yo‘nalish	Maqsad	Foyda (Reading)
Matn turi	Muhokama (Argumentativ) yoki publitsistik matn	Mantiqiy asoslash (Argumentation) va o‘z fikrini dalillash (IELTS Writing/Speaking).
Vazifa darajasi	PISA: Baholash va mulohaza	CEFR: B2-C1 (G‘oyalarni mustahkamlash)

Qo‘llash tartibi:

1. Matnni tanlash: Insoniy-axloqiy yoki ijtimoiy muammosi bo‘lgan publitsistik matn tanlanadi (masalan: “*Kitob o‘qishning foydasi bormi?*” yoki “*Mobil telefonning dars jarayoniga ta’siri*”).
2. Muammoni aniqlash: Matnni o‘qishdan so‘ng, matnning asosiy muammosi doskaga yoziladi.
3. Shaxsiy fikrni shakllantirish: O‘quvchilar yozma yoki og‘zaki ravishda muammo yuzasidan o‘z nuqtai nazarlarini quyidagi to‘rt bosqichda ifodalaydilar:
 - Fikr: *Menimcha, ...*
 - Sabab: *Men shunday deb o‘ylayman, chunki...*
 - Misol: *Matnda buni tasdiqlovchi...*
 - Umumlashtirish: *Xulosa qilib aytganda, ...*
4. Baholash: Eng yaxshi va eng asosli fikrlarni taqdim etgan o‘quvchilar aniqlanadi.

Metodik natija: Bu usul o‘quvchilarni matnni shunchaki o‘qib qo‘yishdan tanqidiy tahlil qilishga o‘tishga majbur qiladi. Aynan misol bosqichida ular matnni qayta ko‘rib chiqishga (Scanning), fikr va sabab bosqichlarida esa mantiqiy xulosa (inferensiya) chiqarishga o‘rganadilar.

“KLAster”

Yo‘nalish	Maqsad	Foyda (Reading)
Matn turi	Badiiy (Tasviriy, Hikoya) yoki axborot beruvchi matn	Tizimli fikrlashni va asosiy g‘oyalarni vizual ajratishni rivojlantirish.

Yo'nalish	Maqsad	Foyda (Reading)
Vazifa darajasi	PISA: Axborotni integratsiyalash	CEFR: B1 (Umumiy mazmunni ajratish)

Qo'llash tartibi:

1. Matnni tanlash: Asosiy qahramon, hodisa yoki mavhum tushuncha atrofida qurilgan matn tanlanadi.
2. Markazni belgilash: Matnni o'qishdan so'ng, uning asosiy obyekti (masalan, *Amir Temur* yoki *Yaxshilik tushunchasi*) doskaning markaziga yoziladi.
3. Tushunchalarni yig'ish: O'quvchilar markaziy tushunchaga tegishli bo'lgan barcha fikrlar, xususiyatlar, harakatlar va bog'lanishlarni matndan topib, ularni markaz atrofida yozishadi.
 - o 1-daraja: Asosiy belgi (Masalan: "*Donishmand*")
 - o 2-daraja: Belgini tasdiqlovchi faktlar (Masalan: "*Ulamolar bilan suhbatlashgan*")
 - o 3-daraja: Faktning bog'liqligi (Masalan: "*Ilmgga hurmatni ifodalaydi*")
4. Tahlil: Klaster yakunida o'quvchilar matnning asosiy g'oyasini faqat Klasterga qarab, og'zaki bayon qiladilar.

Metodik natija: Klaster matnni bir butun tizim sifatida qabul qilishga yordam beradi. Bu matnning asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarini aniq ajratib olish (PISA) va matnning umumiy mazmunini qisqa vaqt ichida eslab qolish (Skimming) ko'nikmasini rivojlantiradi.

Ona tili darslarida 6-7-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish bevosita milliy va xalqaro baholash standartlari (PISA, CEFR, IELTS) talablarini qondirishga qaratilishi zarur. Matn bilan ishlashning uch bosqichli kompleks tizimini (tayyorgarlik, tahlil, ijodiy tatbiq) va interfaol metodlarni tizimli joriy etish orqali o'quvchilarda axborotni topishdan tortib, inferensiya, baholash va o'z nuqtai nazarini mantiqiy asoslashgacha bo'lgan barcha yuksak ko'nikmalar shakllantiriladi. Matn orqali o'qitish – bu o'quvchilarni global axborot makonida faol ishtirok etishga tayyorlashning zamonaviy va ilmiy asoslangan metodik yo'nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **G'ulomov, A.** (2005). *Ona tili o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
2. **Karimov, I. A.** (2016). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat. (Tadqiqotning g'oyaviy asosi uchun).
3. **Mahmudov, N.** (2015). *Til: qalb qadri*. Toshkent: Ma'naviyat. (Tilning kommunikativ va ma'naviy funksiyasi bo'yicha).
4. **Tursunov, U., Muxtorov, A., Rahmatullayev, Sh.** (2007). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'zbekiston. (Nazariy grammatika va sintaksis asoslari uchun).
5. **Yo'ldoshev, J. G'., Usmonov, S. A.** (2008). *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. Toshkent: O'qituvchi. (Interfaol metodlarning nazariy asosi uchun).
6. **Council of Europe.** (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR)*. Cambridge University Press. (CEFR standartlari va kompetensiya ta'rifi uchun).
7. **OECD.** (2019). *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*. Paris: OECD Publishing. (PISA o'qish savodxonligi ta'rifi, baholash doirasi va topshiriq turlari uchun).
8. **Vygotsky, L. S.** (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. (O'qish va nutqiy faoliyatning psixologik asoslari uchun).

9. **Wallace, C.** (2003). *Reading*. Oxford University Press. (O'qish ko'nikmasi va Reading turlari bo'yicha).
10. **Abdullayev, M.** (2020). O'qish savodxonligini oshirishda matn tahlilining o'rni. *Til va adabiyot Ta'limi*, (3), 45–50-betlar.